

COGNOMS DE FRAGA DEL SEGLE XVI

MARIA ROSA FORT I CAÑELLAS

INTRODUCCIÓ

1. En aquesta comunicació al Col·loqui de la Societat d'Onomàstica em plau de presentar una contribució a l'estudi i coneixement dels cognoms dels habitants de Fraga i rodalies, en els anys 1501-1504, que apareixen en un llibre d'actes del consell de la vila de Fraga, manuscrit que es troba en el fons documental del seu Arxiu Municipal.

Aquesta font proporciona distintes notícies relatives a la vida social d'aquesta comunitat; així, quan algun cas requereix la decisió del consell, els *senyors de jurats* indiquen al *corredor públich* que convoqui els membres d'aquest a una reunió. El notari assenyala en la redacció de cada acta, després de la relació dels assistents a la sessió, que són «tots veïns, habitadós y consellés en l'any present de dita vila» 261v,¹ 284r. En arribar a un acord sobre la proposta presentada, aquest és subscrit generalment per dos testimonis —introduïts per la fórmula llatina «testes huius rei sunt»—, que són també «de la dita vila habitadós» 278v, o «de la dita vila veïns y habitants» 316v o «veïns y habitadós» 274r.

2. Els textos en els quals es recolza aquesta investigació han estat escrits per diverses mans i algunes, certament, poc habituades a fer-ho: en distingeixo set de diferents, si bé he de precisar que la majoria dels documents estan escrits pel notari de la vila Berthomeu Romà.²

---

1. Correspon al número del foli del susdit manuscrit. S'escriu l'accent gràfic d'acord amb l'ortografia actual.

2. Aquesta mà, que anomeno A, utilitza sempre el català, excepte en dos textos, que els redacta en castellà (317v, 318r). A la mà B corresponen quatre documents (256r, 257r, 259r, 290r), i de la lectura d'un d'ells (257r) dedueixo que el notari és Johan del Riu. També escriu quatre documents (259v-261r, 317v) el notari Francès Santjorge (C). La mà D és del notari Miquell del Riu que redacta tres textos (226r, 266v, 318r). No consta, per contra, el nom en l'únic document escrit per la mà E (289r); tampoc consta en el text de la mà F (293v), ni en els dos de la mà G (303v, 311v-312r), que empen el castellà. Únicament en cas de diferència formal, s'indica després de cada cognom a quina mà correspon el document.

3. Normalment la fórmula de nominació en aquestes actes és la de *En*+nom+cognom, per exemple, *En Miquel Spills* 267r, 267v, etc., conseller en aquest període; a l'esmentada fórmula s'hi afegeix freqüentment una juxtaposició explicativa funcional, tradicional des de l'origen en les escriptures. De manera excepcional, es troben tres elements d'identificació: *Miquel Guardiola Santsedó* 308v, mossèn *Martí Johan de Lobets fidalgo*⁴ 277v, 278v.

Cal destacar, així mateix, les formacions sintàctiques del tipus *En Ramon de Guerau* 262v, *Beltran de Peroy* 311r, en les quals no s'especifica la relació familiar. En canvi, sí que s'especifica en cas d'homonímia, i s'agrega una aposició determinant que serveix per a desfer-la: «En Jaume Beringuer jendre de Johan de Mur» 287v, «En Jaume Beringuer fill de Johan quondam» 294r; «En Johan Hontinyena fill d'En Monsserrat quondam» 297r, «En Johan Hontinyena fill de Vicent» 307v, «En Johan Hontinyena fill de Benasch» 269v, «En Johan Hontinyena fill de Na Benasca» 304r (-Johan Hontinyena de Na Benasca-143r, «En Johan Ontinyena de Na Benasqua» 302r).

És, certament, un fet minoritari l'afegitó d'un sobrenom. Es considera que pertanyen a aquesta categoria els introduïts per *alias*: «En Johan Hontinyena *alias* Benasch» 143r, «En Anthoni de Camalcorex *alias* Foradada» 318r (D), «la senyora Violant Cabanyes *alias* Agostina viuda» 316r, únics casos en què apareix l'*alias*, ja que aquest assoleix la funció de cognom: *En Johan Benasc* 267v, 301r, *En Anthoni Foradada* 226v, 312r, la senyora *Violant Agostina* viuda 284v, essent *Agostina* el cognom del marit que adopta forma feminitzada.

3. Sedó és un llogaret de la Segarra, al nord de Cervera, agregat al mun. de Torrefeta; l'anàlisi fonètica comparativa de les mencions antigues (*Çadaone, Sadaonis, Sadahon, Sadao*) ens condueix a una base *SATABON. Tenim el prolongament d'un antic duplicat de l'ibèric SATABON en uns noms de l'alt Pallars: *Santaón*, nom d'un vessant de muntanya, i una font, en la serra que separa la vall d'Àneu de l'alta vall de Cardós, i a la Vall Ferrera, en el terme d'Ainet de Besan (OC VII 73a-b).

4. Apareix citat només amb dos elements mossèn *Martí Johan* 256r, els quals van seguits de la categoria social: mossèn *Martí Johan fidalgo* 274v, 276v, 306v, 310r (A), tanmateix la mà B escriu mossèn *Martí Johan de Lobets infancó* 290r. El ll.vg. celtibèric formà un derivat *INFANTIO, -ONIS 'jove noble', mot que no ha estat mai català i només s'ha usat en els pobles de la nostra frontera lingüística, com a nom de pagesos «nobles», exempts de pagar tributs i de fer servei. Com José María de Lacarra (*Homenaje Millares Carlo*, 1975, II, 45ss.) explica és més antic que el seu equivalent *hidalgo* —*fi d'algo* que sorgeix a Lleó només des de 1177— mentre que *infançon* ja apareix en el reialme asturleonès en el segle X i romangué sempre únic usat a Aragó (DECat IV 850a-b).

CLASSIFICACIÓ DELS COGNOMS

Quant als cognoms adduïts en aquestes actes municipals, que representen el nom patern o matern, he establert la següent classificació.

4. S'apleguen, en primer lloc, els que procedeixen de prenom, agrupats d'acord amb la seva filiació: a) D'origen preromà: *Orraqua* 313r, 317r; b) D'origen llatí: *Marcol* 259v (C), 290r (B) - *Marçol*⁵ 263v, 280r (A); c) De tradició grecolatina i cristiana: *Agostí* 273r, 276v, *Andreu* 304r, 316v, *Benet* 252r, 259v, *Christòfol* 304r, 307v, *Domènech* 258r, *Esteve* 252r, 273v, *Gil* 252r, 252v - *Gili* 257v, 263v, 268r (A), 260r (C) - *Gilli* 259v (C) - *Gilii* 226r (D), *Johan* 256r, 274v, *Just* 304r, *Lorenz* 226v, 252r, *Macià* 290r, *Matheu* 286r, 316v, *Milanes*⁶ 256r (B), 257r (B) - *Millanes* 256r (A), 257v (A), *Miquel* 303r, 318v, *Ponch* 298v,⁷ *Romà* 252v, 254r, *Valentí* 301r, 304r. La deformació hipocorística o familiar és, però, poc freqüent: solament s'atesten *Peroy* 311r, *Peyró* 269r, derivats amb sufixos diminutius o afectius de *Pere*, *Peyre* —variant aquesta última de l'occità—, i *Sisó* 256r, 258v (A) - *Sissó* 289r (E), aferesi del diminutiu *Narcisó*; d) Precedits de l'adjectiu *sant*, *santa* —que presenta variants ortogràfiques—: *Santàngel* 268r, 270r, 259v (C) - *Sentàngel* 290r (B), 297r (A); *Santjordi* 263v (A) - *Sentjordi* 270r, 279r (A) - *Santjorge* 263v (A), 317v (C) - *Sentjorge* 261r (C) - *Sentjorgi* 259v (C); *Santmiquel*⁸ 252r, 252v - *Sentmiquel* 254v, 268v (A) - *Sentmiquell* 266v (D); *Sentamaria* 318r (D); e) Del germànic: *Beringuer* 227v, 252r - *Beriquer* 257v, 269r, *Guerau* 262v, *Guimerà* 308v, *Guiralt* 262v, *Manyé*⁹ 302v, 303r - *Mayés* 310r, *Meric*¹⁰ 256r (B) - *Merich* 257r (B), *Mir* 226r, 252r.

5. De MARCIOLUS, dim. del prenom ll. MARCUS. Així mateix, deriva del nom del mes de *març* (DECat V 467b), *marçol* 'passarell que cria pels ceps des de les darreries de març fins al juny', paraula recollida amb aquesta accepció a Guissona (p.j. Cervera, comarca de la Segarra). Es registra com a llinatge a Bonansa, Benavarri, Sopeira, entre altres indrets (DCVB 7 234b).

6. D'AEMILIANUS, AEMILIANA, der. AEMILIUS (Moll 1982: 70, 85), o de MILANIS, genitiu del NP germànic MILA. Comp. *Millana* en un doc. d'Organyà de 1032 (OC V 270a).

7. Del cognom PONTIUS, der. de PONTUS 'la mar' (Moll 1982: 86).

8. Hagiotopònim, generalment resultat de l'existència d'una església, capella o monestir (cf. Moreu-Rey 1982: 97).

9. De MAGANHARI, compost de *magan* 'força' i *hari* 'exèrcit' (Moll 1982: 115).

10. Reducció d'*Aimeric*, *Eimeric* < HAIMRICH 'casa poderosa', 'casa rica' (Moll 1982: 103). No es conserva avui aquest nom de família que corresponia a una casa gran de la vila de Fraga, ubicada a la Plaça de Sant Pere (Galán 1994: 83).

5. Són nombrosos els cognoms que relacionen l'individu amb el lloc d'origen o de procedència, de vegades introduït per la preposició *de*.

Entre els topònims pertanyents a comarques administrativament catalanes, es documenten:

5.1. *Abella* 142r, 252r (< APILIA, neutre plural de APILE 'lloc d'abelles, abellar'): correspon al llogaret *Abella d'Adons*, terme de Viu de Llevata (NE. de Ribagorça), paratge més o menys penyalós on les roques apareixen amb múltiples foradets o covetes a la manera de les bresques dels ruscs d'abelles (OC II 8a).

5.2. *Adonz* 262v, 280v, *Adonçh* 296r (es postula, a partir dels testimonis antics *Adonze* 961, *Atonze* 982, un hipotètic *ATUNTZE en el sentit d'espai del port' que conté com a primer element el basc *at(h)e* 'port' i el sufix bascoïd *-tze*): caseriu agregat a Viu de Llevata (l'Alta Ribagorça), al peu de la collada que des de la vall de Llevata dona pas cap a la d'Espluga de la Serra, per entre les serres de Bedoga i Sant Gervàs (OC II 11a).

5.3. *Alòs* 304r, 315r (format per un sufix iberobasc *-osse* i la base *Al-* emparentada amb el basc *alha* 'pasto'):¹¹ població de la Noguera, més coneguda com *Alòs de Balaguer*, situada a l'esquerra del riu Segre (OC 165v-166a).

5.4. *Artés*¹² 316v (d'origen preromà, probablement preindoeuropeu): vila de la comarca del Bages (Barcelona).

5.5. *Bragós*¹³ 261r, 277v, 308v (der. del cat. ant. *brac* 'fang', del cèlt. BRACU 'pantà', 'llot', DECat II 189b): nom de riu menor que es deriva de l'acumulació de detritus i fangs en part de llur curs, és la forma originària del riu afluent esquerre del Segre que, provinent de la serra de Prades (límit Anoia-Solsonès) i passant per Castellfollit, Torà i Sanauja, desemboca a Ponts (OC III 110a).

5.6. *Camarasa*¹⁴ 275r, 316v (< CAMARA RASA 'cúpula pelada'): vila de la Noguera, prop i a l'esquerra del Segre, al NE de Balaguer, al peu del gran tossal immediat al nord de la vila, completament pelat, amb capçada de forma arrodonida i cònica, molt característica (OC III 207b).

11. Cf. *Alòs* (Allus) a Ariège (Rohlf 1988a:39). Sembla formar sèrie amb *Aler*, poble de la baixa Ribagorça a l'O de Benavarri i Alerne, poble al N. d'Osca (OC II, 166a).

12. Comp. *Artiés*, topònim lleidatà, «perteneix al cognomen A r t u s, atestiguado en inscripcions de la Galia Transalpina» (Rohlf 1988b: 51); *Arthez* a la Gascunya (OC II 257b), *Arthès*, en occitan *Artés* (Dauzat-Rostaing 1963).

13. Cognom també registrat a Bellvís c. 1820 (OC III 110b), *Alcoletge*, *Juneda*, etc. (DCVB 2 646a).

14. Comp. *Camarasa*, vila valenciana de la comarca de la Marina (Moll 1982: 134). Aquest llinatge existeix sobretot a poblacions de l'àrea nord-occidental (*Àger*, *Flix*, *Pobla de Masaluça*) i valenciana (*Alacant*, *Alcoi*, *Castelló*, *Dénia*, *València*), cf. DCVB 2 874b.

5.7. *Camalcorex*¹⁵ 266v, 318r, metàtesi de *Maçalcoreix* (< *manzal al- kuräisi* 'l'alberg del Coraixita', nom d'una tribu d'Aràbia), actualment Massalcoreig, localitat del Segrià a vora del Cinca, prop de l'aiguabarreig amb el Segre (OC V 223a).

5.8. *Espills* 226r (D), 268r (A) - *Espils* 256r, 257r (B) - *Spills* 252r, 252v (A), 259v (C) (< SPECULOS, ús figurat del plural, ll. SPECULUM 'mirall, espill', pres en el sentit de 'mirador', 'lloc de guaita'): llogaret de la Ribagorça, dalt d'un serrat, entre dues valls de la N. Ribagorçana, agregat al terme de Sapeira, que indica la idea de lloc fortificat (OC IV 124a).

5.9. *La Figuera* 269v, 301v (< FICARIA): poble del Priorat —citad en un document de 1316, actualment la *Figuera de Falset*— que es troba dalt d'un gran serrat, quasi a la ratlla de la Ribera d'Ebre (OC IV 217a).

5.10. *Levia* 287v (< LIVIUS): vila antiga de la Cerdanya, al NE de Puigcerdà, que des del Tractat dels Pirineus, quedà com a espanyola però enclavada dins la zona baratada per a França. S'atesta *Levia* l'any 839 a l'Acta de Consagració de la Seu d'Urgell, avui *Llivia* (OC V 85a).

5.11. *Montoliu* 267v, 286r (compost de *mont* < MONS, MONTIS + OLIVUS): poble i municipi de la comarca del Segrià, *Montoliu de Lleida*, situat al sud de Lleida i a l'esquerra del Segre (OC VI 29a).

5.12. *Mur* 259v, 287v, 298r (< MURUS): poble i cap d'una antiga baronia, en el Pallars Jussà, entre Tremp i el Montsec d'Àger (OC V 423a). Es registra també el derivat diminutiu *Murot*,¹⁶ 267v, 286r, 313v.

5.13. *Pallàs*¹⁷ 290r (B), 290v, 291r, 296v (A) - *Palàs* 290r (B) (< PALEARIS 'cabanes amb sostre vegetal (palla, etc.)', valor al qual s'hi va arribar partint d'un tipus primitiu de construcció, on la petita borda o gran cabana era feta amb sostre de palles), forma assimilada de *Pallars*, nom de la comarca dels Pirineus centrals (OC VI 138b).

5.14. *Poblet*¹⁸ 286r (< POPULETUM 'pollancreda, arbreda de polls, pollancre'): ubicat al peu i al nord de la gran serra de Prades, dins el terme municipal de Vimbodí, entre aquest poble i el de L'Espluga de Francolí, on a finals del segle XII ja s'hi havia creat una institució monàstica (OC VI 243b).

15. Es documenta l'any 1453 *Matheus de Çamalcorreig* (OC V 223a).

16. Llinatge que es localitza a Barcelona (DCVB 7 668a).

17. Comp. *Pallàs* a Piedrafita, Sallent (vall de Tena), cf. Guillén 1981: 158.

18. Cognom existent a les poblacions de Marçà, Valls, Alcoi, entre altres (DCVB 8 685a).

5.15. *Toralla* 278v, 304r (A) - *Torala* 257r, 290r (B) (< *TAURALIA 'corrals de vacum', der. de TAURUS): localitat i antic cap del municipi de Toralla i Serradell (OC VII 296b).

5.16. *Vilanova* 252r, 274r (A) - *Villanova* 256r (B), 257r (B), 258r (A), 259v (C), 260v (C), 311v (G). Aquest compost de *vila* + *nova* és el nom que a l'Edat Mitjana es donava als ravals o suburbis que es construïen fora dels murs per ampliar l'àmbit d'una població (DCVB 10 808b).

Entre els topònims pertanyents a comarques administrativament aragoneses s'atesten:

5.17. *Benasch* 267v, 301r (correspon a un estrat preromà, d'origen entroncat amb l'iberobasc):¹⁹ vila de l'Alta Ribagorça, lloc més septentrional d'aquesta vall.

5.18. *Calassanz*²⁰ 278v, 314r (der. de l'àrab *qaṭa* 'castell', i l'antropònim romànic *Sanç*, < ll. SANCTIUS, que devia ésser el d'algun moro local hispànic): poble de la comarca de la Llitera (Baixa Ribagorça).

5.19. *Cardel*²¹ 318r (D), (< CARDETULUM, der. de CARDUS «card' amb el sufix -ETULUM > -ell; és probable, però, que s'expliqui com a nom propi):²² territori molt extens amb un veïnat molt antic, agregat a Fraga, que es troba dalt dels Montnegres, a l'oest entre Torrent i Candasnos (OC III 268b).

5.20. *Castanesa*²³ 252r, 263r, 266v (A) - *Castanessa* 266v (D), (amb la terminació -esa que entra en la formació d'un conjunt de noms preromans escampats per tot Catalunya): municipi de l'Alta Ribagorça.

5.21. *Estopanyà* 301v (< STEPHANIA, var. ESTEPANIA, que es declinà en el s. XI segons la flexió STEPANIA, STEPANIANIS):²⁴ població de la Llitera (la Baixa Ribagorça), SSE de Benavarri i a ponent de la N. Ribagorçana (OC IV 162b).

19. Coromines es mostra partidari d'una explicació intrabasca per al sufix pirinenc preromà -asc, comp. *Balasc* (Pallars Jussà), *Baiasca* (Pallars Sobirà), cf. OC II 424b.

20. Hi ha testimonis del topònim amb aquesta grafia de l'any 1470 (Coromines 1970: 69).

21. La mà A escriu *Cardell* («heretés de Cardell» 303v, «bassa de Cardell» 303v). Així mateix, és un llinatge que continua viu a diverses localitats de l'illa de Mallorca (DCVB 2 1028b). Comp. alt-arag. *cardillo*, (Aragüés 1966), cf. DECat II 571a.

22. Es tractaria de *CARDELLUS, variant del cognom CARDELUS (Moll 1982: 65). Comp. *Kardielle* Galindones 1062, *Kardiel* 1052 en textos aragonesos i navarresos (OC III 268b).

23. Nom de lloc que ja Coromines (1970: 78) el documenta amb -s- (1015, 1023, 1136) i -ss- (927, 1620).

24. De STEPANIANEM sortí el nom de lloc, car la labialització de la pretònica interna és un fenomen corrent en català (Coromines 1970: 87). Encara que la forma labialitzada sigui tan predominant en les formes antigues, hi ha tanmateix *Stepagnano* en una butlla papal de 1176 i *Stapaniani* en la carta de població de 1157 o 1137, variants de la vocal que apareixen també en el nom de la dona (OC IV 162b).

5.22. *Forcat* 311v (G), (part. del verb *forçar*, der. de FURCA, convertit en adj., DECat IV 118a): llogaret agregat a Bono, en la vall de Barravés (l'Alta Ribagorça), que pren nom d'un accident geogràfic que s'hi bifurca: *Barranc de Forcat*, també anomenat Barranc Forcall (DCVB 5 975b; OC IV 265a).

5.23. *Montanyana*²⁵ 256r, 257r, 269v (< MONTANUS o MONTANIUS, prenom llatí i, per tant, (VILLA) MONTANIANA 'mas de Montanus'): vila i antic cap de municipi del *Pont de Montanyana* (Baixa Ribagorça), a la confluència dels barrancs de Sant Joan i de Sant Miquel, que formen el *barranc de Montanyana*, afluent per la banda dreta de la Noguera Ribagorçana (OC V 330a).

5.24. *Ontinyena* 302r (A), 311v (G) - *Hontinyena* 142r, 252r, 254v etc. (A), (< del femení (VILLA) ANTONIANA,²⁶ nom de predi romà format amb el sufix -ANUM): villa a mig camí de Sarinyena a Fraga (OC VI 53a).

5.25. *Sebra* 252r, 313v (< SEPAR, SEPARIS 'separat, distint'):²⁷ partida del terme de Saidí (OC VII 408a).

5.26. *Vallabriga* 252v, 262v (compost de VALLIS + APRICA 'asselellada' en ll. clàssic): poblet de l'Alta Ribagorça, terme de Beranui, situat per alt a la dreta de l'Isàvena, davant per davant del monestir d'Ovarra i la vall de Calbera, a redós de la turonada de la dreta del riu, en el costat solei d'aquella (OC VII 401b).

6. Així mateix s'atesten com a cognoms adjectius genticilis derivats de noms que indicaven el lloc de naixement o de procedència: *Dezvals* 302v, 313r, 318v, *Liminyano*²⁸ 301r, 302r, *Navarro*²⁹ 226v, 227v (A) - *Navaro* 257r (B), 259v (C), 226r (D), *Çorriano*³⁰ 254r, 261v.

25. A la Ribagorça predomina la forma amb *o*, que s'atesta en el s. XIII (1289), puix que allí també es diu amont 'amunt' (Coromines 1970: II 112). Comp. els topònims italians *Montagnana*, *Montagnano*, i francesos *Montagnac*, *Montagny* (Rohlf's 1952: 141).

26. La *a* > *e* per la imela aràbiga i la metàtesi entre la A- i la -O- interna és provocada per l'àrab (OC VI 52a).

27. Es conserva en parlars dels Abruzzi i de Sicília i en francès antic (OC VII 407b).

28. Procedeix de *Liminyana*, forma documentada ja en el s. XIII: nom de lloc en -ANA format amb el NP romà LIMINIUS, der. del nom comú LIMEN, LIMINIS 'llindar'. També és versemblant que ja hi hagués una simple haplologia en la fase romànica primitiva LIM(IN)IANA > *Limiana*. *Llimiana*, poble de la Conca de Tremp, que es localitza al sud d'aquesta vila a l'obaga del Montsec (OC V 79b-80a).

29. Llinatge molt estès sobretot a Catalunya occidental i al País Valencià (DCVB 7 718b).

30. Es relaciona amb *Soriana*, llogaret de la Baixa Ribagorça, agregat a Estopanyà, documentat amb les variants *Çurriana* (1076), *Sorriana* (1154), *Zurriana* (1195). La *rr* d'aquests testimonis induïx a adscriure'l al grup bascoide, d'acord amb l'origen de tants NLL ribagorçans (OC VII 168b).